

Sándor László: Gyermeki alkotás, alkotó gyermekség

2016. Nagykovácsi

Szokás mondani, hogy az alkotóművészi lét sikere – itt természetesen a szellemi értelemben vett sikerre és nem az anyagi sikerre, elismertségre, érvényesülésre kell gondolni – azon múlik, hogy az alkotó képes-e megőrizni, vagy újraéleszteni gyermekségét. Ha ez a kijelentés közhely, akkor közhely jellege csak igazságának megvilágítása útján vehető el. Kertész Imre írja, hogy az művészet a teljes egzisztenciát érintő kérdés. Vagyis az alkotóművész a teljes egzisztenciáját veti be, teszi kockára. Ha nem így jár el, nem tarthat számot a *művész* megjelölésre. Ez nem csak azt jelenti, hogy a művészet létkérdés, hanem azt is, hogy a művészet élet-halál kérdés: ha nem félnénk a túlzónak tűnő kijelentésektől, azt is mondhatnánk, a vérbeli művész kockára teszi az életét. Talán indokolatlanul súlyosnak tűnnek e szavak, de érdemes elgondolkodnunk azon, hogy ha az alkotás feladat, megbízatás, küldetés, felhatalmazás – és nem egyszerűen az alkotó egyén önkifejezési igénye –, akkor e feladat teljesítéséhez a művésznek nem csak a mesterséget kell elsajátítania, de teljes életét, gondolatait döntéseit is hozzá kell formálnia. A művészet sikere a művész életgyakorlatán múlik. Ha e téren nem jár sikerrel, akkor teljes e világi pályafutása válik értelmetlenné. A művészi küldetés, mint minden küldetés kockázattal jár, és e kockázat – mint akár a halálfélelem – súlya elviselhetetlen, legalábbis az úgynevezett felnőtt-nappali tudat számára. Egyedül a gyermeki tudat számára elviselhető.

Hiszen a gyermek játéka nem teljes egzisztenciális kérdés? Amikor a gyermek élet-halál játékot játszik, mikor játékanak szereplői születnek, meghalnak, betegek, meggyógyulnak, házasodnak, háborúznak, építenek, rombolnak, nem a teljes lét van ezekben a játékokban felrakva tétnek? Sokan ezen a ponton azzal érvelnek, hogy a gyermek játékaiknak figurája nem önmaga. Dehogynem! A gyermek a játékaik által a saját létét, mint megoldandó kérdést dolgozza fel. Szereplőibe, bábjaiba önmagát éli – nem képzeli, hanem éli – bele. A lét, mint megválaszolatlan (megválaszolhatatlan) kérdés elviselhetetlen. A gyermeki tudatnak nem. Mert a gyermek képes a kérdések kibogozásának egy olyan eljárására, ami a valóságot relatív valósággá szelídíti (mint hogy valóban az is), és ezt az eljárást úgy hívják, hogy játék. A teljes egzisztencia súlya csakis a játék által elviselhető.

Az alkotás is játék. Az összes emberi művészi alkotás és ezek ősmintája a Teremtés is. A játék gyermeki sajátosság, de az istengermekség értelmében a felnőtt is gyermek, tehát képes a játékra. A felnőtt ember tevékenységei sok mindenben hasonlítanak a gyermek játékaikra (és persze fordítva is), de míg a gyermekjáték mindenekelőtt az önmegismerést szolgálja, addig a felnőtt „játékaikról” ezt gyakran nem lehet elmondani. Már önmagában a gyermekség állapotának megőrzése és a gyermeki tudat reprodukciója is veszélyeket rejt magában, és aggodalomra ad okot az is, hogy ennek fontosságát oly sokan és oly gyakran emlegetik, bár könnyen lehet, hogy sok esetben sem jelentőségével, sem a félreértelmezés lehetséges következményeivel sincsenek tisztában. A gyermeki lét megvalósításának kalandja alapvetően két zsákutcába futhat bele:

egyrésről könnyen válik infantilizmussá, másrésről könnyen és gyakran átcsap a gyermekkor visszavágásába, valamifajta egészségtelen nosztalgiába, melankolikus emlékezésbe. Nosztalgiát csak olyan kor iránt érzünk, amilyenben éltünk is – esetleg olyan iránt, amilyenről szüleink meséltek, bár ebben a pillanatban ismét gyermekek vagyunk – és mivel a gyermekkor akár az egyetemi évek végéig is eltarthat, sőt sok esetben kérdéses, hogy a szó valódi értelmében vett felnőttég megvalósul-e – a gyermeki lét évei valóban egy kisebb korszakot felölelnek. Kevés veszélyesebb érzés és szokás van, mint a melankolikus-nosztalgikus visszavágás a gyermekkor éveibe. A veszély abban áll, hogy a nosztalgiának semmi köze nincsen a gyermekség állapotához. A gyermek nem nosztalgiázik. Sőt! Állandóan előre tekint, alig várja, hogy túljusson bizonyos életszakaszokon: baba-kor, óvodás kor. Dicsekszik, hogy ő már nagy gyerek, sértve érzi magát, ha kicsinek bélyegzik, rohan a nagyok után, és legszívesebben felgyorsítaná az időt, hogy utolérje őket eredményeikben. A gyermek időszemlélete pont ellentéte a felnőttének. A gyermek számára végtelenül lassan telik az idő, melybe vagy belefeledkezik és a játék segítségével hatékonyan ki is lép belőle, vagy szíve szerint gyorsítaná azt, csak hogy részese lehessen már a hőn áhított jövőnek. A felnőtt ember számára gyorsan telik az idő, ha tehetné lassítaná, a jövő gyakran fenyegetően és ismeretlenül tornyosul előtte. A jövőtől való félelem a múltba fordítja tekintetét, ez a múltba fordulás azonban nem azonos a gyermeki állapot feltámasztásával.

A Teremtés játék. Az alkotás valójában teremtés kicsiben. Az ember Isten képmása, az alkotó ember tehát a Teremtő Isten képmása. Az alkotás jelentősége ennél nem nagyobb (nem is lehetne) és nem kisebb. A játék nem feltétlenül könnyed, és semmiképpen sem jelentéktelen, vagy komolytalan. Ha komolytalanak tűnik, akkor az a *komoly komolytalanság*. A játék – akárcsak a művészet, mint a teljes egzisztenciát érintő aktivitás – élet-halál kérdés.

A játékhoz gyermeki tudatállapot szükséges, ha ugyanis a játék által megidézett erők, feszültségek és kérdőjelek feloldását az egyén a felnőtt komolyság módján próbálja megvalósítani, törekvése könnyen az elviselhetőség határára sodródik. A játék során e tevékenység azonban nem csak egyszerűen elviselhető, hanem maga a csoda, voltaképpen boldogság. Azt mondják, az ember életében a boldogságot keresi. Ha így van, akkor azért keresi, mert elveszítette, hiszen gyermekként még birtokolta azt. A nyugati kultúra tragédiája, hogy itt az életek gyakran másról sem szólnak, mint a boldogság folyamatos elvesztéséről gyermekkortól felnőtt koron át öreg korig. Ha bizonyos esetekben meg is történik a ráeszmélés arra a tényre, hogy a boldogság a gyermeki tudatban keresendő, e felismerés alig-alig jut túl az infantilizmus önbecsapásán, vagy a nosztalgikus múltbavágáson. Abban a pillanatban ugyanis, amikor a gyermekség az infantilizmus, vagy a nosztalgia tévútjain valósul meg, azonnal elvész a felnőttég. A valódi gyermekség megszerzése nem történhet a felnőttég elvesztése (vagy meg sem szerzettsége) árán. Valódi művészet pedig csak a megvalósult (visszaszerzett) gyermekség és az el nem veszített felnőttég egyidejű megvalósulása esetén születhet.

Nem egyszerű kérdés, hogy mi történik valójában a művészi munka során, már csak azért sem, mert a közvélemény az alkotást mainapság gyakorlatilag csak és kizárólag az alkotó önkifejezéseként, érzelmi kitergetéseként, saját belső feszültségeinek kiírásaként tudja elképzelni. Az ilyen alkotáshoz sem gyermeki, sem felnőtt állapot nem szükséges. Saját belső állapotáról bárki

bármikor könnyedén számot adhat, akkor is, ha ez az állapot diszharmóniától, kételyektől, feszültségektől terhes. A művész – a szó eredeti, valódi és szakrális értelmében – nem önmagáról beszél. A művész megbízást teljesít, ahol a megbízó és a megbízott viszonya nyugodtan hasonlítható az apa és gyermeke viszonyához. (Az Isten és az ember viszonya mindig, minden körülmények között nyugodtan hasonlítható az apa és gyermeke viszonyához, ahogyan ezt a rendkívül meghitt kapcsolatot kifejező arámi *abba* [atya] szó is tanítja.) Az apa játszani küldi gyermekét, a gyermek a játékban megismeri önmagát, az apa a gyermekét szemlélve pedig önmagára ismer.

Kérdéses, hogy a jelenkori nyugati felnőtt társadalom mekkora százaléka valósította meg életében a valódi felnőttiséget. Sok jel mutat arra, hogy csupán keveseknek sikerült. A nyugati felnőttiségben leggyakrabban csak a gyermekkor játéka folytatódik valami mesterségesen erőltetett komolyság jelmezét öltve magára. A rossz gyerek, a vásott kölyök, a csirkefogó játéka felnőttként is rossz játék lesz, agresszió, terror, háború, hazugság, csalás. A boltos játékból tőzsde, a harcos játékból háború lesz. Az erősebb bántotta a kisebbet; most is, felnőttként is bántja. Nem változott semmi. A gyermekből nem lett felnőtt, legfeljebb infantilis felnőtt. Az infantilis kultúra agresszív, hazug, álságos, nevetséges és értéktelen. Az infantilis művészet is; hiszen a felnőttek kultúrája termeli a műalkotásokat. Ugyanígy a nosztalgikus felnőtt nosztalgikus-melankolikus művészetet hoz létre; ismerünk példát erre is, nem keveset.

A reális nem azonos az igazzal. A gyermek képzeletbeli világa, fantáziája, sajátos látásmódja igaz, bár nem reális (mint ahogyan a népmese is igaz, bár irreális). A nosztalgikus felnőtt világa reális, de nem igaz; nem mintha rosszul emlékeznék múltjára, hanem, amíg emlékezik és vissza vágyódik nem látja az utat előre, nem jut közelebb önmagához. Az infantilis felnőtt világa lehet reális, lehet irreális, de pusztán irrealitása nem biztosítéka igazságának. A művészet nem a reálisat keresi, hanem az igazat, az igazságot. Az igazság a felnőtt gyermeki irrealitásában rejtőzik. Ezért alkot a valóban felnőtt ember szimbólumokat. A szimbólumok ereje és kétértelműsége a gyermeki irrealitás igazságába segíti az embert. A valódi felnőttiséget meg nem szerzett ember a szimbólumokat dekódolni, tehát magyarázni, elemezni, értékelni és elhelyezni akarja, ugyanakkor képtelen elfogadni és feldolgozni a szimbólumok kétértelműségét. A szimbólumokat – a maguk ellentmondásosságával együtt, az ellentmondás feloldására tett kísérlet legkisebb erőfeszítése nélkül – élni kell, nem elemezni. Megélni zsigerben, eggyé válni vele, bele merülni kétértelműségének csodájába, elfogadni, rácsodálkozni; és erre megint csak a gyermeki tudat képes.

Az elmondottakban rejlik a népmese működésének lényege. A népmese is elsősorban szimbólumokkal él. Mikor az ember népmesét hallgat – legyen bár öreg, vagy fiatal – újra gyermekké válik. A népmese sajátos működése kényszeríti erre (szelíd kényszerrel), és komoly erőfeszítés szükséges ahhoz, hogy valaki akarattal kivonja magát e hatás alól. Az olyan műalkotás, melynek készítésekor az alkotó a megszerzett gyermekiség és az el nem veszített valódi felnőttiség együttes jelenlétének állapotában volt, maga is ebbe az állapotba vonja, segíti a befogadót, zenemű esetében a hallgatót. Ez egyszerre több mindent is jelent: 1. mivel a gyermeki tudatállapot alapvetően időn kívüli, így a mű a hallgató időérzékét képes megzavarni, sőt adott esetben teljesen meg is szüntetni, vagyis képes a hallgatót az időből kivonni. 2. mivel az ilyen mű az irrealitásban

gyökerezik, és mint ilyen, alapvetően szimbolikus, így – akár a népmesék – a hallgatót is az irrealitás és a szimbólumok világába segíti, mely mindenek előtt a gyermeki tudat világa; így megvalósul, vagy inkább újra átéltté válik az egyébként mindenkor jelenlévő, de többnyire a feledés homályával takart istengyermekség állapota. 3. az így született mű szép, de nem a szó esztétikai, érzéki, vagy a megszokottra való ráismerés értelmében, hanem egyszerűen igaz volta által („a szépség az igazság ragyogása” [Szent Ágoston]).

A kérdés kulcsa valójában az idő fogalmában található. A gyermeki lét, a gyermekjáték tudatállapota időn kívüli. (Tapasztalt szülők jól tudják, milyen nehéz még egy 6-7 éves gyerekkel is megértetni azt a felnőtt számára evidens dolgot, hogy valahova időre oda kell érné és ennek érdekében sietni kell.) A gyermek még az időn kívül él. Az időn kívüliség egyenlő az örökkévalósággal. Vagyis sem múlt, sem jövő, hanem a jelen, az örök pillanat. Többek között ezért sem lehet a gyermekesség nosztalgikus. A nosztalgia lényege az időben keresendő, pontosabban az egyén időszemléletében. A nosztalgia a múltra koncentrál, a jövőtől pedig elfordul. A megoldást a múltban keresi, a jövőtől pedig eltagadja. Egyedül a jelennel nem foglalkozik. A gyermek ezzel szemben nem foglalkozik a múlttal (legfeljebb annyiban, amennyiben eddigi tapasztalatait próbálja a játékban tudatosan, vagy tudat alatt feldolgozni), nem foglalkozik a jövővel sem különösebben (ha csak annyiban nem, amennyiben alig bírja kivárni bizonyos események, például a születésnapja eljövételét), ellenben benne él a jelenben, a jelen pillanat időtlenségében. A pillanat örökkévalóságáról a hagyományos vallások is bőven tanítanak. A múltat és a jövőt elválasztó pillanat – e két időtényező szétválasztását többek között a kétélű kard szimbolizálja – kiterjedés nélküli, tehát időben nem definiálható, mint ilyen, időn kívüli. Ebben a megközelítésben Krisztus szavai újabb értelmezési réteget tárnak fel: „Bizony mondom néktek, ha meg nem tértek és olyanok nem lesztek mint a kis gyermekek, semmiképpen nem mentek be a mennyeknek országába.” „Engedjétek hozzám jönni a gyermekeket és ne tiltsátok el őket; mert ilyeneké az Istennek országa.” Nem kétséges, hogy a gyermeki tudatállapot megértése, majd helyreállítása üdvös minden egyén számára, de egyenesen létkérdés az alkotóművész számára.

Keveset beszélnek arról, hogy amikor az alkotó saját döntéséből az egyetemes szimbólumok felé fordítja tekintetét, azok üzenete és ereje először, mint szinte elviselhetetlen teher jelentkezik számára. Ez elsőre talán túlzónak és visszatetszőnek hangzik, de érdemes belegondolnunk abba, hogy egy tükörkánon akkor is szimbolizálja az anyagi és az anyagon túli világ tükrös elrendeződését, az ember feladatának, mint a teremtői erők tükrözésének misztériumát, ha az alkotó nem tud róla. Maga a kánon kifejezés akkor is *törvényt* jelent, ami egyszerre természeti és természetfeletti törvény, az egyénre szabott felhatalmazás és Isten akarata, ha az alkotó nem tud róla. A kánon-szerkesztésű szólamok akkor is a végtelenbe tartanak, és a végtelennel szembesítenek, ha az alkotó nem gondol bele ebbe. A szimbólumok súlya különösen nyomasztó akkor, amikor az alkotó tudatosan, alapos ismeretekkel felvértezve alkalmazza őket. Erről kevés szó esik; valószínűleg még beszélni is nehéz róla. Az alkotó azonban nem óhajt összeroppanni a szimbólumok súlya alatt. Nem tehet mást, mint hogy a lét felnőtt komolyságát gyermeki komolytalansággá, vagyis játékká könnyíti (valóban: könnyíti és nem változtatja, hiszen a komolyság és a komolytalanság nem egymást kizáró tényezők). Ebben a pillanatban az időből is

kilép – hiszen veszély csak az időben fenyegeti, az időn kívül védelem alatt áll – de bármikor, amikor akar, vissza is léphet oda.

Fontos megjegyezni, hogy a gyermek természetesen nem is képes más módon létezni, csak az imént leírtak szerint. A gyermekség állapotát megvalósított felnőtt azonban bármikor, amikor szükségesnek látja képes az el nem veszített felnőtttség állapotába visszaváltani. Az út nem hátrafelé vezet, hanem előre, még akkor is, ha a megvalósítás eszközeként a múlt számtalan tapasztalata, emléke felhasználható. A nosztalgiának nem az az ellenszere, hogy az egyén többé nem gondol a múltra. A gyermekkor emlékeinek és érzéseinek felidézése, nem felejtése elengedhetetlenül fontos a cél érdekében, még akkor is, ha e kaland nem veszélytelen. Mint ahogyan az alkotói küldetés sem veszélytelen, meg maga a földi lét sem az.